

Aspekty slovenskej historiografie generácie Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika¹

PETER PODOLAN

S poločne s novým poňatím definície národa, odlišným od starej predstavy zemského patriotizmu, viazaného na stavovský princíp, sa na konci 18. a v 19. storočí rozvíjalo aj nové chápanie dejín. Toto vnímanie národa i dejín zažilo obzvlášť rýchlu akceleráciu po preniknutí myšlienok osvietenstva a napoleonských vojnách. Pre definíciu národa na etnickej báze sa jeho dominantným znakom, ba až synonymom stal jazyk, ako jasný identifikačný prvok pre formujúce sa národné hnutia.

Jedným z prioritných cieľov predstaviteľov jednotlivých národných hnutí sa stala otázka národného štátu. Historiografia tak získala jednu zo svojich dôležitých tém, ktorou bolo hľadanie takýchto národno-štátnych zoskupení v dejinách. Rozvoj historického bádania teda podmienila i skutočnosť, že ponúkalo oporu pre nacionálne nároky na územie, ktoré bolo chápané ako základný predpoklad štátnosti alebo nároku na ňu. Okrem toho boli v nacionálnom boji a propagande používané mnohé odkazy na staré udalosti a situácie, ktoré mali ukázať slávu a klady príslušníkov daného národa a na druhej strane ponížiť, odsúdiť či bagatelizovať národy iné.

„Preteky“ o starobylosť predurčili záujem o najstaršie momenty národa, o etnogenézu a znamenali rozvoj prehistorického bádania. Tam, kde už nebolo možné použiť písomné pramene, bola pramenná báza rozšírená o hmotné pamiatky, čo podnietilo i rozvoj archeológie.

Vo všeobecnosti najdôležitejším prvkom historiografie prvej polovice 19. storočia a rovnako diel J. Kollára a P. J. Šafárika bola ich nacionálna angažovanosť. Záujem o minulosť bol zvlášť silný tam, kde súčasný stav neponúkal reálnu šancu v boji s konkurenčnými nacionálnymi hnutiami. V tomto svetle možno, pravda s určitými odlišnosťami, vidieť obraz

¹ Táto štúdia je prepracovaným výstupom dizertačnej práce *Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik a najstaršie dejiny Slovanov*. Bratislava, Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2007.

národnej situácie v českých krajinách či na Slovensku, v oboch prípadoch bola zrejma schéma: *slávna minulosť – smutná prítomnosť – opäť slávna budúcnosť*. Obraz minulosti a budúcnosti bol v určitom zmysle identický a je dokonca možné tvrdiť, že pri nedostatku možností na prezentáciu politických plánov, kvôli tvrdej represii takýchto prejavov či už formou cenzúry alebo organizovaného násillia, predstavovali „ideálne“ konštrukcie obrazu minulosti víziu pre novú budúcnosť.

Dielo Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika malo okrem ambícií vedeckých i umelecké a jeho škálu nemožno ohraničiť dnešným chápaním vedeckej publicistiky a bádania. Rovnako by sme sa nemali pozastavovať nad relatívnou vyváženosťou vedeckého či umeleckého prístupu. Odhliadnuc od odlišností bolo spoločným menovateľom prijatie ich diela súvekou spoločnosťou a jeho reálne kladné pôsobenie v rámci „národného obrodennia“. Ďalším spoločným prvkom u oboch autorov bola deklarovaná práca pre národ.

Z hľadiska vedného začlenenia je možné súbor tém a metód u P. J. Šafárika a J. Kollára zaradiť medzi vedy ako jazykoveda, literárna veda, estetika, história, archeológia, etnológia, teológia a ďalšie. Podľa súčasného chápania táto skupina vied zahŕňa komplexný pohľad na širokú tematiku slovanstva – slavistiku.² V 1. polovici 19. storočia, kedy vznikla väčšina diel oboch autorov bola slavistika chápaná skôr ako širší vedný celok, akási „národná veda“ Slovanov³. Jej obsah odrážal všetky oblasti, ktorými sa zaoberala súveká národne zameraná spoločnosť.

V čase nacionálnej vyhranenosti názorov a národných stereotypov obrazy ponúkané cudzími autormi často kontrastovali so sebaobrazom príslušníkov národných hnutí. Aj u Slovanov sa zrodila potreba vymaniť sa spod doterajšej prevahy najmä nemeckého intelektuálneho prostredia. Preto sa cieľom predovšetkým najmä P. J. Šafárika stalo vytvorenie historiografického diela, ktoré by mohol používať celý slovanský svet.⁴ Vo veľmi krátkom čase sa tak slovanská historiografia dostala z obrannej polohy do polohy určujúcej úroveň poznania slovanského sveta, prezentujúc sebavedomie jeho národných hnutí.

² KUDEĽKA, Milan - ŠIMEČEK, Zdeněk - VEČERKA, Radoslav: Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století. Praha : Historický ústav AV ČR, 1995, s. 8-9, 130-131.

³ Samozrejme, že slavistika ako veda mala svoj objektívny charakter, v období 1. polovice 19. stor. však v slovanskom prostredí (konkrétne v slovensko-českom priestore) plnila dôležitú úlohu „národnej vedy“. Jej všeobecný charakter (vo vzťahu k zahraničiu) bol síce dôležitý, dôležitejšia však bola jej úloha práce „dovnútra“, k svojmu národu, kde výrazne napomáhala jeho sebauvedomeniu, reflexii a poznaniu samého seba. Súčasne tvorila akúsi „výkladnú skriňu“ slovenskej kultúry a vedy.

⁴ Porovnaj so Šafárikovými názormi v liste P. J. Šafárika Jánovi Kollárovi z 1. 1. 1829. Literární archiv Památníku národního písemnictví (ďalej LA PNP) Fond Jan Kollár. „Starožitnost naše jest krásné thema – plakal bych když na to hledím, kterak posud od nás a našincov zanedbána, kterak zpotvorěna byla. Nám posavad prohoulali Nemci a my sme byli slepi medvedí, kteří po jejich notách tancovali.“

Pre historiografiu 1. polovice 19. storočia platí, že nedošlo k výraznému obohateniu pramennej bázy, keďže väčšinu prameňov poznali a často i vydali predchádzajúce historiografické školy najmä obdobia baroka a osvietenstva.

Veľkú obľubu si preto získala nová skupina prameňov „orálnej“ histórie. Väčšina bádateľov (napr. J. G. Herder, W. A. Goethe, či bratia Grimmovci) totiž verila, že piesne a ľudová slovesnosť sú staršie ako akékoľvek pramene písomné. Išlo o „živé“ poklady tej najdávnejšej minulosti. Nezanedbateľný bol i ich „národný“ charakter, daný predovšetkým jazykom v znení ktorého sa zachovali. Pretože jazyk sám, tu dokonca v domnej archaickej podobe, bol dôležitou pamiatkou – históriou samou o sebe, množstvo informácií bolo možné získať aplikáciou jazykovedných metód: okrem komparatívnej jazykovedy patrilo k mimoriadne obľúbeným metódam „vedecké“ etymologizovanie (používali ju J. Dobrovský, rovnako ako F. Palacký, P. J. Šafárik či J. Kollár a ďalší.) Z dobového hľadiska bol tento prístup módný a akceptovaný, kvôli variabilite možností však spôsoboval časté spory a polemiky a z dnešného hľadiska sa takmer všetky výsledky súdobej vedy postavené na tejto metóde stali slepou uličkou.

Zvláštnou kategóriu tejto skupiny prameňov sa stali súbory fálz (napr. Rukopis kráľovédvorský, Libušin soud – Rukopis zelenohorský, glosár Mater Verborum, tzv. Bočkove falzá v moravskom diplomatári a i.), ktoré boli vo väčšine prípadov práve ponáškou na ľudovú slovesnosť, najmä ľudovú poéziu, predovšetkým eposy a piesne.

Eposy pôvodné či vykonštruované, porovnateľné so skvostami antiky – Homérovou Iliadou a Odysseou, našli svoje náprotivky v severských ságach, v keltskej poézii MacPhersonových fálz barda Ossiana a objavili sa i u Slovanov v poézii Rukopisu kráľovédvorského a zelenodvorského, či v Slove o pluku Igorovom.

Z hľadiska potrieb národných hnutí bolo prioritné osvetľovanie či rekonštrukcia obdobia najstarších dejín – prehistórie. Vykreslenie obrazu slovanských „starožitností“ sa stalo spoločné nielen pre J. Kollára a P. J. Šafárika, ale i ďalších súdobých slavistov a generačných druhov ako boli J. B. Rakowiecki, Z. D. Chodakowski, či W. Surowiecki.

Pre toto obdobie dejín však chýbali písomné pramene, preto aj tu zohrávali dôležitú úlohu národné spevy. Inou skupinou prameňov, ktorá mala osvetliť najstaršiu minulosť, sa stali hmotné pamiatky. Nimi sa zaoberala v 19. storočí pomerne mladá veda – archeológia, ktorá za svoj rozvoj vďaka predovšetkým možnostiam jej nacionálnej angažovanosti. Pravda v dobovom kontexte stavu poznania a metodológie išlo o úplne iné kategórie a prístup ako v súčasnosti. Hoci sa archeológia už začala vyvíjať ako špecializovaná veda, splývala s odborom prehistórie, alebo bola chápaná v kultúrnej forme. Obraz najstarších dejín, skôr

v zmysle opisu života najstarších Slovanov nutne zahŕňal tak historickú ako archeologickú zložku.

Aj tu sa objavili falzá, často staršieho pôvodu, romantickým záujmom opäť uvedené na verejnosť (napríklad tzv. prilwitzké modly).⁵ K podobným predmetom sa pridružili aj mnohé neúmyselné omyly spôsobené najčastejšie romantickým nadšením, domnelé pamiatky starých čias (napríklad Kollárov nález Černoboha v Bambergu, či objavenie „posledného božišťa Černoboha v Čechách“ V. Krolmusom).⁶

Akýsi medzičlánok medzi písomným a hmotným prameňom predstavovala kategória nápisov na minciach, sochách a pod. Písomný záznam mal totiž svoju vlastnú výpovednú hodnotu a bolo naň možné aplikovať celú škálu jazykovedných metód. V období 19. storočia vzrástol počet kultových predmetov, predovšetkým kvôli nesprávnej interpretácii, čo súviselo s romantickým chápaním tajomna a s predstavami o pohanskom náboženstve.

Hmotné pamiatky mali ešte jednu veľkú výhodu – boli „nacionálne“ neutrálne, takýto náboj získavali až interpretáciou, bolo ich teda jednoduché využiť ako oporu nárokov, práve pri dokazovaní starého osídlenia či autochtonity.⁷ Táto skutočnosť samozrejme súvisela aj s nedostatočnými vedomosťami a slabou možnosťou komparácie. V lepšom prípade boli archeologické pamiatky dávané do súvisu s etnikami, o ktorých sa pre dané územie zachovali písomné zmienky, no vo väčšine prípadov bola ich etnická „príslušnosť“ daná národnosťou autora výskumu či analýzy.

Prístupom absolútne odlišným od klasického osvietenského pohľadu, teda vnímania súčasnosti ako vrcholu poznania, kultúry a civilizácie sa v „národnom obrodení“ stala idea presne opačného smerovania: v podstate išlo o oživenie mýtu o „zlatom veku“. Pre klasicizmus s francúzskymi koreňmi sa týmto obdobím stáva antika, v nemeckom prostredí stredovek, no na základe najmä diel Tacita či Caesara aj germánsky starovek.

⁵ Pre základnú predstavu posluži Kollárova charakteristika: „2. Retra a její modly. V 17. století ve vsi „Prilwitz“ tamější pastor Sponnholz vykopal v zahradě, když sázel strom, dva hrnce s lužicko-slovanskými bůžky, litými ze stříbra a jiných kovů, jež pak tamější superintendant Maš vydal tiskem okreslené a popsané. Ve vzdělaných kruzích to způsobilo velkou senzaci. Ale povstali též mnozí odpůrci, zejména Rühss, Lewetzov, kteří je prohlásili za podvržené a za dílo spekulantského podvodníka. S nimi mnoho slavistů souhlasilo, jako Dobrovský, ano i Šafařík. Kollár shledal na cestě do Itálie mezi etruskými a těmito Retranskými bůžky takovou podobnost, že se rozhodl hájiti pravosti těchto bohoslužebných starožitností, a shromáždil za tím účelem značný materiál, zvláště proto, že prvý jich vydavatel a vykladatel Maš neznal slovansky a mnohé věci špatně četl a vykládal.“ Životopis Jána Kollára. [12. 4. 1849] KARÁSEK, Jozef (ed.). Autobiografie Jana Kollára. In: *Jan Kollár 1793-1852*. Viedeň : 1893, s. 277-281.

⁶ O objave domnej slovenskej modly pozri list Jána Kollára Pavlovi Jozefovi Šafárikovi z 12. 9. 1836. In AMBRUŠ, Jozef (ed.). *Listy Jána Kollára I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 158-160. Základné fakty o objave porovnaj SKLENÁŘ, Karel. *Slepé uličky archeologie*. Praha : Československý spisovatel, 1977, s. 33-34. O osobnosti V. Krolmusa pozri SKLENÁŘ, Karel. *Učenci a pohané*. Praha : Mladá fronta, 1974, s. 105-134.

⁷ Nacionálnym kľúčom bolo v podstate možné označiť akúkoľvek pamiatku – zbrane, náradie, mince, nádoby, či pozostatky obydľí, múrov, hradieb, valov, hrobov, mohýl a pod.

Viera vo vysokú kultúrnu úroveň predkov, hoci žili v hlbokom „barbarstve“ súvisí s aplikovaním myšlienok o „ušľachtilom divochovi“. Osvietenské a kresťanské konzervatívne názory, že až kresťanstvo prinieslo kultúru a že pred jeho prijatím sa ľudia podobali skôr na zvieratá, boli takto rázne odsúdené.

Dôležitú úlohu pri objavení a vnímaní vlastného „národného“ staroveku zohrala Veľká Británia počas napoleonskej blokády Európy. Potom čo Briti stratili možnosť venovať sa štúdiu klasického staroveku v Stredomorí, objavili vlastný pravek. Dejinné súvislosti spustili vlnu „keltománie“ vo Francúzsku, štafetu rýchlo prebrala nemecká veda a súperenie akceptoval aj slovanský svet.⁸

Vráťme sa ale k vnímaniu úrovne civilizácie. Najvyššiu úroveň civilizácie dosiahli v antike Gréci a Rimania. Moderné národy sa preto samozrejme snažili o čo najväčšie priblíženie k tomuto ideálu. Kým germánske národy sa cítili ako dediči moci rímskeho impéria a mohli sa už na konci 18. storočia sa pochváliť rozvojom vied, po tejto stránke podstatne zaostalejšie slovanské národy mohli predčiť svojich súperov iba na poli umenia. Dobový záujem o jazyk ako najvýznamnejší znak národa, umocňuje pokusy o implementáciu antického estetického kánonu na slovanské jazyky. Pravda, forma gréckej časomierky sa vonkoncom nehodila na všetky z nich (napr. na ruštinu a poľštinu), v prípade češtiny a slovenčiny však prinášala uspokojujúce výsledky.⁹ Vnímanie obsahu civilizácie ovplyvnilo aj hierarchiu historiografického záujmu – pre J. Kollára a P. J. Šafárika neboli podstatné politické dejiny, spojené predovšetkým s násilím a krviprelieváním, ale skôr ich kultúrny aspekt, podstatný pre civilizačnú úroveň.

Z hľadiska ideologického pozadia diel oboch autorov sú najhmataiteľnejšie myšlienky J. G. Herdera. Je však treba upozorniť i na vplyv J. W. Goetheho či L. Okena a ďalších neidentifikovaných nemeckých autorov. Dôležitým bolo určite i chápanie dejín H. Ludena a jeho akcent na šírenie výsledkov bádania medzi verejnosť. Napokon myšlienka osvetovej činnosti sa k našim autorom dostávala doslova zo všetkých strán.

V diele Šafárika i Kollára nájdeme aj momenty, ktoré pripomínajú heglovské chápanie bezdejinnosti. Kým Šafárikovo vyjadrenie v *Dejinách slovanskej reči a literatúry*¹⁰ môžeme chápať ako reálny opis situácie, viazanej na jazyk, u Kollára v *Staroitálii*¹¹ už bol vplyv

⁸ Porovnaj SKLENÁŘ, Karel. *Objavitelé zlatého věku*. Praha : Mladá fronta, 1979, s. 52-53.

⁹ V Šafárikovom poňatí o podobnej konštrukcii svedčia napr. [ŠAFÁRIK, Pavol Jozef - PALACKÝ, František]. Počiatkové českého básnictví, obzvlášť prozodie. [1818] In ČECH, Leander (ed.). *Františka Palackého spisy drobné. Díl III*. Praha : Bursík a Kohout, 1900, s. 1-63.

¹⁰ ŠAFÁRIK, Pavel Jozef. *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.

¹¹ KOLLÁR, Jan. *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy živilů slavských v zeměpisu, v dějinách a v bájesloví, zvlášť v řeči a literatuře nejdávnejších vlaských a sousedních kmenů, ze kterých je zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slavjané nad jiné čtenější byli*. Vídeň 1853.

G. W. F. Hegela možný, no jednoznačne ho potvrdiť nemôžeme.¹² Okrem najstarších dejín Slovanov sa v celom historiografickom diele oboch autorov vyskytujú iba veľmi sporé odkazy na iné obdobia slovanských, respektíve slovenských dejín (napríklad husitstvo, otázka pobytu českých bratov na Slovensku, protiturecký odboj a s týmito okruhmi spojené osobnosti). Ani v tomto prípade nejde o aplikáciu heglovského poňatia dejinnosti. Je však jasné, že vyhýbanie sa problematike slovenských dejín v uhorskom štáte je istým signálom, označením časového úseku, kedy slovanský faktor prešiel do útlmu. Súčasne je však absencia záujmu o toto obdobie spojená so situáciou v 19. storočí.

Jedna zo zásadných myšlienok spoločných pre generáciu Všeslávie, teda i J. Kollára a P. J. Šafárika, ktorá sa presadila i v historiografii, bola **myšlienka o veľkom, jednotnom slovanskom národe**. Všeslovanský prístup vlastný Šafárikovi i Kollárovi bol plodom špecifickej doby a vychádzal hneď z niekoľkých koreňov, ktorých pomer sa ale časom mohol meniť. Dlhé používanie všeobecného mena Slovan na príslušníkov väčšiny slovanských etník možno spájať hlavne so stredovekým chápaním nacionality. Keďže feudálna spoločnosť sa členila vertikálne stavovsky a horizontálne regionálne (regióny, stolice, štátne celky), nacionálna príslušnosť tu nezohrávala takmer žiadnu úlohu.¹³

So zmenou pohľadu na národnosť sa v uhorskom prostredí sa stretávalo niekoľko formujúcich sa národných hnutí. Kým hnutie maďarské si postupne privlastnilo starú štruktúru uhorskej štátnosti, hnutia slovanské (pre Šafárika i Kollára prioritne národnosť slovenská) hľadali iné platformy národnej sebarealizácie. Pre početne malé a kultúrne slabé národy (napr. Slováci) bolo pri úvahe, že sami nedokážu čeliť iným nacionálnym tlakom, jediným východiskom spojenie so slovanským celkom, respektíve iným slovanským etnikom.¹⁴ Takéto spojenie, pravda v oklieštenej podobe už jazykovo spájalo české krajiny s evanjelickou časťou Slovákov. Túto jazykovú jednotu (avšak iba na literárnom poli!) možno pokladať u Kollára i Šafárika za jeden z prirodzených základov všeslovanského uvažovania.¹⁵ Pravda, česko-slovenské spojenie bolo iba malým, parciálnym príkladom možností zjednocovania slovanských etník.

¹² Dielo G. W. F. Hegela sa medzi Slovákmi stalo známe okolo r. 1838, Kollár Hegela spomína v diele *Sláva Bohyňe*. Porovnaj s HUČKO, Ján. K problematike dejepisných snáh štúrovcov. In *Historica*, roč. XXXI, Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1980, s. 66.

¹³ I keď v istom zmysle je možné uvažovať o prekrývaní nacionality stavovským členením. Väčšina populácie konkrétne Slovákov bola roľníkmi, poddanými. Pretože „šľachtické“ *natio hungarica* bolo viazané k štátnemu celku, resp. územi, nie k etniku, bola aj šľachta slovenského pôvodu oficiálne uhorská. Táto divergencia nadobudla zvlášť negatívnu úlohu v 19. st., kedy si maďarský nacionalizmus privlastňuje celé štátotvorné „uhorské“ pojmoslovie.

¹⁴ Porovnaj tento názor KOLLÁR, Ján. O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa. In KOLLÁR, Ján: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tranoscius, 1972, s. 256.

¹⁵ Český literárny jazyk umožňoval slovenským evanjelikom sledovať bezpochyby vyspelejšie české kultúrne prostredie. Súčasne bol český literárny jazyk používaný oveľa dlhšie, bol kultúrne vyspelejší, existoval v ňom väčší počet diel, čo vzbudzovalo istý pocit národnej hrdosti (až nadradenosti) nad konkurenčným jazykom maďarským.

Modelom pre všeslovanskú koncepciu národa mohlo byť už klasicistické poňatie grécko-slovanskej podobnosti. U Grékov – Helénov totiž členenie jazyka na dialekty súviselo aj s „kmeňovým“ usporiadaním.

Rozhodujúcim vzorom boli ale zrejme germánske etniká a to hneď v dvoch rovinách. Bezprostredne určite pôsobil obraz štátne rozdrobeného Nemecka, ktoré sa národne spájalo na báze jazykovej. Táto skutočnosť už sama mohla slúžiť ako príklad pre slovanské národy. Nemecký sceľovací mechanizmus ale z procesu národnej unifikácie vynechával iné germánske etniká, teda nezjednocoval všetkých Germánov – Nemcov ako celok. Konkrétne J. G. Herder takéto zjednotenie Germánov nepovažoval za pravdepodobné; vývoj k absolútnej jednote však predpokladal u Slovanov.¹⁶ Slovania sa – napriek svojej početnosti a rozlohe obývaných území – mohli stať svetovo rozhodujúcim elementom pre celé ľudstvo až ako národný celok. Takéto vyvrcholenie filozofie dejín možno chápať ako ďalší dôvod pre slovanské zjednotenie a v takejto podobe ho akceptoval Šafárik i Kollár.

Samozrejme v čerstvej pamäti spoločnosti 1. polovice 19. storočia boli i ďalšie príklady, ktoré vlnu národných zjednocovacích procesov zjavne podporili. Na jednej strane to bola sila jednotného francúzskeho národa, ktorý v napoleonských vojnách siahal po svetovláde; komplikovanejší no podobný príklad sa týka práve víťaza nad napoleonským Francúzskom – cárskeho Ruska.¹⁷ Moc slovanských Rusov, vychádzajúca z predpokladanej jednoty štátu a národa, podporovala úvahy o ďalšom slovanskom zjednocovaní. Ak prijmem túto víziu, zjednotený všeslovanský národ by sa skutočne stal najväčším mocenským celkom minimálne v Európe.

Konečne všeslovanská jednota nebola vnímaná ako nová konštrukcia. Naopak, obraz dávnej slovanskej jednoty bol rekonštruovaný na základe rozmachu komparatívnej jazykovedy. Toto vedecké narábanie s „virtuálnym“ slovanským celkom, napríklad v diele J. Dobrovského takisto poskytovalo východiská pre všeslovanské chápanie slovanského národa.¹⁸

Najmä zistenia jazykovedného bádania, ktoré pre bližšie nešpecifikovanú minulosť predpokladali jednotný jazyk všetkých Slovanov, preniesli obraz jednotného slovanského národa aj do historiografie. V už spomínanej línii *minulosť – budúcnosť*, dávalo vedomie

¹⁶ PYNSENT, Robert. „Slávy Herder.“ In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.). *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe. [Slovanské štúdie, zvl. č. 4]* Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy - Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2006, s. 13-14.

¹⁷ Porovnaj PRAŽÁK, Albert: *Národ se bránil*. Praha : Sfinx - Janda, 1945, s. 173-174.

¹⁸ Z rýdzo praktických dôvodov všeslovanský prístup otváral širší „odbyt“ pre diela so slovanskou tematikou. Toto smerovanie dokladá i použitie „slovanského univerzálneho jazyka – nemčiny“ pri vydaní Šafárikových *Dejín slovanskej reči a literatúry* tento pragmatický prístup bol nútený použiť i veľký kritik tohto Šafárikovho kroku Kollár, pri vydaní rozpravy *O literárnej vzájomnosti*. „Ekonomická“ stránku osvetovej vydavateľskej činnosti si Šafárik i Kollár veľmi dobre uvedomoval. V „československom“ rámci to vyslovil J. Kollár v predhovore k dielku *Světské písně lidu slovenského v Uhřích. Pešť 1823*. Porovnaj NOVOTNÝ, Jan. *Pavel Jozef Šafařík*. Praha : Melantrich, 1971, s. 58.

dávnej jednoty možnosť veriť v takého „znovuspojenie“ v budúcnosti. Aspekt jednotného slovanstva v minulosti bol preto zdôrazňovaný práve kvôli tejto vízi.

Je však zrejmé, že na prvom mieste v danom období stála u mladého Šafárika i Kollára otázka slovenská, hoci celoslovenský rámec ich osvetového „obrodeneckého“ pôsobenia, smerujúci k obdobiu humanity Slovanov v dejinách ľudstva, určite v dlhodobom kontexte pôsobil tiež. Pod vplyvom dobovej situácie v Habsburskej monarchii však boli nútení k apolitickej, skrytej prezentácii prejavov smerujúcich k štátnosti.¹⁹

Doposiaľ sme sa v našom prehľade venovali skôr ideologickému pozadiu, pramennej báze a metodológii. V nasledujúcej časti sa preto zameriame na zásadné tematické okruhy a pokúsime sa objasniť, aké dôvody viedli k ich preferovaniu.

Pretože sa najstaršie zmienky o Slovanoch viazali k historickým prameňom zo 6. storočia, pre možnosť identifikácie Slovanov v starších prameňoch bolo dôležité aj ich samotné *etnonymum*. Nešlo tu iba o výklad národného mena či zistenie od čoho bolo odvodené, či je správnejšia forma *Slovan* alebo *Sláv*; tento aspekt bol dôležitý i pre možnosť aktívnej obrany proti odvádzaniu mena Slovan, *Slavus* od otroka. Charakter jazyka otváral už v období baroka možnosti odvodzovať toto pomenovanie od „slovo“, „sláva“ či „človek.“ Kým Dobrovský a Šafárik sa priklonili k pomenovaniu *Slovan* a odvodeniu od „slovo“, Ján Kollár uprednostňoval etymologický pôvod od „slávy“ a formu *Sláv*, *Slavjan*. Hoci Kollár spočiatku bezproblémovo používal oba varianty, neskôr po odmietnutí jeho názorov o prioritě *Sláv*, tvrdohlavo používa iba túto formu. Kollár tento svoj názor vyjadril už v neuverejnenej a neznámej stati *O jméne národu slovanského* z roku 1826²⁰ a rozvinul v *Rozprawách o Gmenách, počátkách i starožitnostech národu Slawského a geho kmenů* z roku 1830. Šafárikovo odmietavé stanovisko v *Slovanských starožitnostiach*²¹ ho vyprovokovalo k písaniu diela *Sláva Bohyně...*²²

Pre historiografiu bolo zásadným *identifikovanie mena slovanského národa v starej minulosti*. Slovania sa mali v hlbkej minulosti „ukrývať“ pod menami iných národov. Najdôležitejšou problematikou sa stalo stotožňovanie Slovanov a Sarmatov. Podľa nej mali Slovania a konkrétne najmä Slováci už v 3. storočí n. l. sídliť v Podunajsku pod menom Sarmati. V tomto prípade ide jasne o koncepciu prevzatú z diel autorov staršej uhorskej historiografie (preukázateľne Mateja Bela a Samuela Timona). K Šafárikovi sa ale zrejme

¹⁹ Vzhľadom na ovzdušie počas vlády Františka I., nebolo pre Slovákov možnú uvažovať o radikálnom riešení situácie (smerovanie k autonómii, vlastnému štátu) – porovnaj obsah Kollárovej básne „Vlastenec“. Slovanstvo sa teda presúva do literárno-kultúrnej roviny, pozri Kollárova rozprava *O literárnej vzájomnosti*, bez akejkoľvek politickej roviny.

²⁰ Listy Jána Kollára Františkovi Palackému z 4. a 21. 10., 15. a 27. 11. 1826. In: *Listy Jána Kollára I*, ref. 6, s. 55-63.

²¹ ŠAFÁŘÍK, Pavel Jozef. *Slovanské starožitnosti*. II zv. Praha 1862 a 1863.

²² KOLLÁR, Ján. *Sláva bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanůw*. Pešť 1839.

dostala aj okľukou prostredníctvom diel A. L. Schlözera a J. K. Jordana. Hoci v *Dejinách slovanskej reči a literatúry* aj v *Über die Abkunft der Slawen*²³ s touto možnosťou Šafárik počítal, v *Slovanských starožitnostiach* – po získaní informácií o živote kočovných Sarmatov a približne 10-ročnom odstupe tézu odmietol. Urobil to však polovičato: veľmi podobne ako J. K. Jordan, rozdelil Sarmatov na cudzích – kočovníkov a domácich – kočovnými podmanených. V druhom prípade malo ísť o Slovanov, na ktorých prešlo pomenovanie ich dobyvateľov. Charakter jazdeckého vojska, ktorý zohrával dôležitú úlohu v hlavne v barokovej historiografii, pretože evokoval príbuznosť Sarmatov a nobility – šľachty slovanského pôvodu stratil význam, pretože sa presadil jej uhorský (z hľadiska príslušnosti k feudálnemu štátnemu celku) a neskôr promaďarský charakter. S obrazom jazdectva kolidovala aj herderovská charakteristika Slovana ako roľníka a v boji pešiaka. Pretože najmä slovenské nacionálne hnutie nenašlo zásadnú oporu v „slovanskej“ šľachte, táto konštrukcia sa stala zbytočnou.

Vykreslenie charakteristických slovanských vlastností bolo tiež zásadným pre sebaidentifikáciu národa a jeho vymedzeniu sa voči národom ostatným. Najdôležitejší podnet priniesol J. G. Herder,²⁴ ktorý Slovanom prisúdil tichý charakter a zamestnania ako roľníctvo či obchod. Ako zdroj či opora deklarovaných vlastností poslúžili staré pramene o živote Slovanov. Zásadnú novú kodifikáciu – okrem už priradených stereotypných a sčasti reálnych vlastností ako *velkosť*, *rozľahlosť*, *starobylosť* priniesol Kollár v kázni *O dobrých vlastnostiach*,²⁵ ktorú Šafárik odcitoval vo svojich *Dejinách slovanskej reči a literatúry*. Rovnakú predstavu o Slovanoch, navyše silne posunutú smerom k filozofii dejín a úlohe Slovanov vo svetových dejinách Šafárik implantoval i do *Slovanských starožitností*. Pokojný slovanský národ vykreslil v hlavne morálnom protiklade k lúpeživým a zaostalým Germánom a Ugrofínom v minulosti, ale zjavné boli i Šafárikove paralely so súčasnosťou. Súbor dobrých vlastností bol súčasne odpoveďou na očierňovanie charakteru Slovanov v dielach cudzích autorov a to nielen historických. Šafárik i Kollár venovali pomerne veľa energie, aby upozornili na nebezpečné a nepriaznivé diela a ich autorov. Kollár ich kritizoval v *Slávy dcére*, kde takýchto spisovateľov umiestnil do slovanského pekla, odborne svoje výhrady formuloval vo *Výklade*.²⁶ Šafárik uverejnil zoznamy takýchto diel v *Dejinách slovanskej reči a literatúry* ako i v diele *Über die Abkunft der Slawen*.²⁷

²³ SCHAFFARIK, Paul Joseph. *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki*. Pešť : 1828.

²⁴ Herder náhľady na Slovanov mohol získať prostredníctvom svojej matky, pobytu v Rige, kde získal sympatie k Rusom a konečne cez množstvo diel, ktoré obsahovali „chvály“ slovanského národa, napr. dielo V. Hájka z Libočan, G. Dobnera, M. A. Voigta, J. Dobrovského, F. M. Pelcla a pravdepodobne i M. Bela a ďalších slovanských autorov uhorskej proveniencie. Pozri TIMURA, Viktor: *Generácia Všeslávie*. Bratislava : Tatran, 1987, s. 167-171.

²⁵ KOLLÁR, Ján. O dobrých vlastnostiach národa slovanského. In: KOLLÁR, ref. 14, s. 217-240. Ide o vlastnosti: nábožnosť, usilovnú pracovitosť, nevinnú veselosť, lásku k svojej reči a znášanlivosť.

²⁶ KOLLÁR, Jan: *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře od Jana Kollára*. Praha : I.L. Korber, 1875.

²⁷ SCHAFFARIK, ref. 23.

Kollár a Šafárik pripisovali Slovanom predsa i zlé vlastnosti, ktoré sa však líšili od charakteristík „nepriateľov“ Slovanov. Predovšetkým to bola *nesvornosť* – v zjednodušenom poňatí vlastnosť, ktorá bránila rýchlemu všeslovanskému zjednoteniu v 19. storočí, mala však spôsobiť i rozpad pôvodného celku Slovanov v dávnej minulosti. Z hľadiska relatívnej chronológie sa popri rozpade Samovej ríše priam symbolickým stal posledný veľký prejav nesvornosti, ktorý zapríčinil zánik Veľkej Moravy. Ďalšou zápornou povahovou črtou Slovanov bola podľa nich *náchylnosť prijímať ľahko cudzie kultúrne vplyvy, jazyk a pod.* Takýmito „darmi“ cudzích najmä germánskych a ugrofínskych etník bolo napríklad feudálne zriadenie, otroctvo, krádeže, vraždy, rúhanie sa, nadávky a pod. Aj tu možno nájsť narážky na situáciu v 19. storočí a veľkú vlnu odnárrodnovania príslušníkov slovanských etník. **Aspekt kritiky odnárrodnenia** nebol vlastný iba Kollárovi a Šafárikovi, ale takmer celej spisovateľskej komunite slovanského zmysľovania na Slovensku i v českých krajinách.

S témou odnárrodnenia súvisela aj jeho prezentácia ako súčasť dejín. Neobišiel ju ani Šafárik, hoci bola uňho zastúpená minimálne, pretože sa týkala predovšetkým Slovanov na území dnešného Nemecka. Naopak u Kollára tvorila kľúčový bod záujmu. Opisu násilného charakteru odnárrodnovania v Nemecku venoval majoritný priestor v *Slávy dcere* a teda i vo *Výklade*, ale rovnaké idey sa nachádzajú azda vo všetkých jeho dielach; razantne ich opakovanne vyjadril v neskorých prácach *Cestopis*²⁸ a *Staroitalia slavjanská*. Nemecký príklad odnárrodnenia tu dával do protikladu s potaliančením domnelých Slovanov v Taliansku. Nostalgia, ktorá Kollárovi vyjadrenia sprevádza, je snáď prejavom pesimistického nazerania na úspech slovanskej emancipácie, azda aj uvedomením si slabej pozície najmä Slovákov v Uhorsku.

V súvislosti s najstarším „záborom“ územia bol vo viacerých rovinách vnímaný ako dôležitý komplex otázok okolo **pôvodu Slovanov a hľadanie ich pravlasti**.

Popri antike, gréckej civilizácii a jej kultúre, sa spoločne s objavom sanskritu a bohatej indickej kultúry európske národy snažili v súvislosti s presadením sa indoeurópskej teórie pôvodu hľadať svoju kolísku v Ázii a v súvislosti s jazykom nájsť spoločné body so sanskritom.²⁹ Takmer okamžite začalo horúčkovité hľadanie zvyškov tohto „prajazyka“ v tom-ktorom európskom jazyku. Slovania boli po jazykovej stránke v hľadaní úspešní, hoci všetky indoeurópske jazyky obsahujú **stopy po dávnych vzázkoch s Indiou**. Slovanskí bádatelia dokázali zvýrazniť, že najväčšia príbuznosť je predsa len medzi sanskritom

²⁸ KOLLÁR, Jan. *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou od Jana Kolára. S vyobrazeními, též i se slovníkem slavjanských umělcův všech kmenův od nejstarších časův k nynějšímu věku, s krátkým životopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních výtvořův.* Praha : 1907.

²⁹ Výstižne túto skutočnosť a indo-slovanskú príbuznosť glosuje J. Kollár v nápise **Sanskrit**: „*Ted' se jazyk každý švagrovstvým k sanskritu tiskne./ Jen ticho, a vlastní choť neudavte jeho.*“ Príloha k listu Jána Kollára Františkovi Palackému zo 4. a 21. 10. 1826. In *Listy Jána Kollára I.*, ref. 6, s. 59.

a slovanskými jazykmi. U českej spoločnosti záujem o Indiu vzbudil najmä súbor článkov J. Jungmanna a A. Jungmanna venovaných predovšetkým otázke sanskritu. S príchodom Slovanov z Indie počítal v *Dejinách slovanskej reči a literatúry* i P. J. Šafárik (spája tu Vindu – Slovania s Hindu); domnieval sa dokonca, že si Slovania mali z indickej pravlasti priniesť vlastné písmo. V *Starožitnostiach* už takéto spojenie nestálo v popredí, iba prízvukoval spoločný indoeurópsky pôvod všetkých európskych národov.³⁰ Šafárik súčasne nepriamo „vytesnil“ indickejšiu teóriu vzhľadom na hmlistú minulosť zo slovanských dejín. Kollár teóriu indickej pravlasti „znovuobjavil“ v diele *Sláva Bohyně*,³¹ kde ho zaujala natoľko, že k hotovej práci (inak plnej odkazov na spojenie Indie a Slávie) pridal rozsiahle prílohy obsahujúce porovnania zvykov, charakterov či mytológie. Paradoxne v *Staroitalii slavjanskej* túto orientáciu nahradil najmä príbuznosťou Slávie a Itálie, kvôli veľkej geografickej i časovej vzdialenosti Slávie a Indie.

Trochu netransparentné opustenie teórie indickej pravlasti nahradil Šafárik definitívnym súborom dôkazov o skutočnosti, že sú Slovania autochtónnym európskym národom, rovnocenným s ostatnými indoeurópskymi národmi. Táto deklarácia bola namierená najmä voči názorom neslovanských učencov, že Slovania sú neskorí prisťahovalci z Ázie, ktoré so sebou niesli pečať rasizmu a predstavu cudzej a primitívnej kultúry.

Ako *pravlast' Slovanov v Európe* boli už staršou historiografiou identifikované dve susediace územia – jednak *oblasť zatatranská* (od ústia Visly, cez východné Pobaltie k prameňom Volgy a Dnepra, na východ takmer k rieke Don, cez dolný Dneper k Dnestru a cez horný Dneper k Tatrám a pomedziu Visly a Odry)³² a *podkarpatská*, Podunajsko, či Slovensko. U Šafárika sa už v *Dejinách slovanskej reči a literatúry* stretávame s oboma týmito územiami, ktorých deliacou líniou sú Tatry, čiže Karpaty v dobovom pojmosloví. Kým prvé z území je za kolísku Slovanov s malými odchýlkami pokladané dodnes, „tatranská“ či podunajská teória etnogenézy má zložitejšie pozadie. Prameňom, ktorý ju podporuje je Nestorov letopis, ďalšími opornými bodmi bola už zmienená teória totožnosti Slovanov a Sarmatov, ktorí obývali toto územie. Šafárikovo trochu mäťúce rozuzlenie v *Starožitnostiach* malo totiž pravdepodobne súvislosť so zastretou Šafárikovou koncepciou, ktorá v *Starožitnostiach* vlastne priznáva všetkým slovanským národom 19. storočia nárok na nimi obývané územie. Koncepcia Jána Kollára sa tradičným historiografickým spôsobom sústreďuje v podstate iba na Slovensko, pretože Kollár operoval s Tatrami ako kolískou Slovanov a slovanskosťou Sarmatov bez akýchkoľvek podrobností. Na druhej strane však predpokladal, že Slovania boli vždy a takmer všade autochtónnym etnikom. Okrem oblastí aj v 19. storočí obývanými Slovami sem mali patriť i územia, kde prebehlo odnárodenie Slovanov, ako v Nemecku,

³⁰ Nemci mali byť v oboch prípadoch „večnými“ susedmi Slovanov.

³¹ KOLLÁR, Ján. *Sláva Bohyně a pôvod gména Slawůw čili Slawjanůw*. Pešť : 1839.

³² ŠAFÁŘÍK, zv. I., ref. 21, s. 140.

Taliansku a pod. V Kollárovom ponímaní bola vlastne takmer celá Európa pôvodne slovanská.

Veľmi dôležitým sa stal okruh tém spojených s *Veľkou Moravou*. Tá bola v prvom rade vnímaná ako slovanský štát, prioritne však nie ako štát Slovákov, či Moravanov a Slovákov, ale predovšetkým ako *štát zjednocujúci mnohé slovanské etniká*. Išlo o akýsi fungujúci vzor budúceho všeslovanského štátu. Z tohto hľadiska si najviac pozornosti vyslúžila osobnosť kniežaťa Svätopluka. Chápanie Kollára, no i Šafárika dobre charakterizuje Kollárom použitý úryvok z diela F. M. Pelcla: „*Nejmocnejším knížetem a králem byl Svatopluk. Ten vysokomyslný muž všem národům Slovanským tu radu dal, aby se všickni společne zavázali a v jednu říši pod jedním vladařem vešli, a sobě jako císaře ustanovili, kterýž by jich proti nepřátelům jazyka slovanského hájil, a žeby se tím snáze ve svých zemích zachovali a zvláště Němcům na odpor státi mohli. Takové sjednocení se i stalo a nejen Čechové, ale i Srbové Míšeňští a jiní Slované pri Labi a Odře k tomu svolili, a proto všickni k Svatoplukovi jako k hlavě té jednoty zření měli.*“³³

Cyrilo-metodská problematika mala v diele Kollára a Šafárika dve východiská. Prvá je otázka náboženská – zdá sa však, že nie v staršom, typicky náboženskom zmysle. Obaja naši autori totiž príchod vierozvestcov chápali ako *aktivitu vychádzajúcu z vôle Slovanov*, reprezentovaných Rastislavom. Kollár dokonca prijatie kresťanstva spájal s nábožnosťou, charakteristickou vlastnosťou slovanského ľudu. Toto poňatie prijal i Šafárik v *Dejinách slovanskej reči a literatúry* a ani neskôr ho nespochybnil, nakoľko bol akt tohto Rastislavovho činu zachytený v prameňoch.

Druhú rovinu misie Konštantína a Metoda predstavuje *kultúra* – tú reprezentovalo predovšetkým *písmo* – cyrilika, pripisované Konštantínovi a *staroslovienčina ako spisovný jazyk*. Tejto problematike, skúmaniu a edícii starých slovanských písomných pamiatok, jazykovednému záujmu o staroslovienčinu a v neposlednom rade otázke chronologickej priority oboch slovanských abecied cyriliky i hlaholiky, sa majoritne venoval P. J. Šafárik. Kollár sa k tomuto okruhu vyjadril iba všeobecne, v *Sláve Bohyňi* ojedinele vníma kultúrny prínos cyrilo-metodskej misie negatívne, v súvislosti s potlačením slovanskej pohanskej kultúry. Pohanské náboženstvo Slovanov bolo totiž ich národným náboženstvom a aj z tohto dôvodu mu bola venovaná veľká pozornosť. I u evanjelického farára Kollára bola napríklad otázka konfesie či náboženstva iba sekundárnou v porovnaní s dominantným vnímaním národnej osobitosti.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že sa naši bádatelia otázkou dejín Slovákov vlastne nezaoberali, no opak je pravdou. Všeslovanský prístup bol výsledkom úvah na záchranu

³³ PELCL, František Martin. *Nová kronika česká (1791 – 1790)*, s. 275, podľa KOLLÁR, ref. 26, s. 31.

Slovákov ako samostatného etnika. Ani jeden z autorov totiž nenačrtáva nič, čo by sa dalo nazvať univerzálnymi dejinami Slovanov. Naopak, slovanské dejiny sa napr. v Šafárikových *Starožitnostiach* „skladajú“ z dejinných príbehov jednotlivých slovanských národov. Opis dejín Slovákov tu – sčasti spoločne s Moravanmi – vystupuje oddelene od opisu českých dejín. So Slovákmi úzko súvisela teória kolísky Slovanov v Podunajsku či pod Tatrami alebo teória slovenčiny ako stredy a prameňa všetkých slovanských jazykov. Okrem toho práve územie Slovenska bolo úzko spájané s Veľkou Moravou, misiou Cyrila a Metoda a teda kolískou slovanskej kultúry. Vyzdvihovanie jedinečnosti však kontrastovalo so všeslovanskou uniformitou a v duchu tejto vízie bolo skôr iba tolerované ako rozmanitosť prvkov celku.

Historiografická spisba generácie Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika stojí na počiatku modernej historiografickej tradície, čo súvisí predovšetkým s aplikovaním novej definície národa. Jedno zo zásadných predsavzatí P. J. Šafárika – položiť solídny základ pre ďalšiu bádateľskú prácu – tak prinieslo nepochybne sľubné výsledky. Napokon v nepriaznivých podmienkach rozvoja sa s tézami Šafárika ale i Kollára musela vyrovnávať slovenská historiografia ešte i v 20. storočí. Napriek vyhraneným okolnostiam vzniku, ktoré výrazne ovplyvnili obsahovú stránku diel, však zostali niektoré základné tézy platné dodnes.

Mgr. Peter Podolan, PhD. pôsobí externe na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Primárne sa zameriava na problematiku formovania moderného národa a historiografiu slovenských dejín, predovšetkým v 1. polovici 19. storočia.

Bližšie informácie o autorovi: <http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=1699>